

LBRIS

We know
books

CONSTANTIN
STERE

SCRIERI

PUBLICISTICĂ LITERARĂ
ȘI FILOSOFICĂ

Ediție de Victor DURNEA

Știința

CUPRINS

C. Stere „În literatură și artă, în filosofie și morală...” (Victor Durnea)	5
Cronologie (V.D.)	23
Notă asupra ediției (V.D.)	36

PUBLICISTICĂ
despre literatură și artă, filosofie și morală

[I] „Caritatea în stil clasic”	40
[II] Concursul artistic din Iași	42
Din notițele unui Observator ipocondric (Un foileton social)	43
„Arta socială”	84
Sofia Nădejde	85
Un Maupassant rus	86
Artistul Gherea	87
Garșin și Besărâbeanu	89
Limba literară	90
Ce cerem de la artiști?	94
Filosofia tendințelor sociale în artă	95
Poporanismul	99
„Motivele” artei	101
„Popor[anism]ul” în artă și literatură	102
Palissot și palissotism	104
„Omul perfect”	106
Arta și poporul	110
[Polemizând cu revista „Vieața”]	125
Duelul Caragiale-Vlahuță	125
Rătăcirile d-lui Vlahuță... ..	125
O explicație	129
Cum rămâne?... ..	130
Cum a rămas?	134
Polemică și polemică	138
[Scrisoare deschisă directorului ziarului „Naționalul”]	139
Cine sunt eu?... ..	140
Ultimul cuvânt	141
Ce cădere!	143
Basmul cocoșului roș	146

Încercări filosofice	149
Cântarea pătimirii noastre.....	200
Petroniu [I] veacului [al] XIX[-lea]. Oscar Wilde	227
Henrik Ibsen	237
Patru zile în Ardeal. Impresiuni fugitive	240
Spovedanie pentru oamenii cinstiți	302
Contele L.N. Tolstoi (Cu prilejul jubileului)	307
Sofia Nădejde, <i>Robia banului</i> , roman	326
Octavian Goga și d. Maiorescu	327
Idealurile patriotice și sociale în poezie	328
C. Stere și C. Șărcăleanu	330
„Europa” pentru un călător român din 1825	331
H. Taine și Revoluția Franceză	344
De vorbă cu Goga	354
Sp. Haret „revoluționarul”	356
Din carnetul unui solitar	
[I.] George Diamandy	358
[II.] Émile Durkheim	360
Prefață [La volumul <i>În literatură</i> , 1921]	361
Din carnetul unui solitar	
[III.] Anatole France și „admiratorii” săi	363
[IV.] „Decembriștii”	365
[V.] „În căutarea timpului pierdut”	368
[VI.] Pe marginea unui roman antisemit	372
[VII.] Nemuritorul Israel... ..	375
[VIII.] Andrei Biely	378
[IX.] Revoluția de moravuri	382
[X.] Satiricii și apologetii în literatura sovietică	387
[XI.] Vsevolod Ivanov	389
[XII.] I. Babel	393
Judaismul și politica evreilor din România	396
Elenismul și iudaismul în civilizația umană	411
Om ori supraom?	419
Asfințit de împărăție	423
Întâlniri fortuite	447
Cum am devenit director al „Vieții românești”. Amintiri fugare	466
Un om: G. Ibrăileanu	471
D-l Const. Stere despre romanul d-lui M. Sevastos	471

INTERVIURI

pe marginea romanului „În prajma revoluției”

Câteva zile în intimitatea d-lui C. Stere [L. Leoneanu]	476
O pagină sentimentală din viața d-lui C. Stere [L. Leoneanu]	482
O după-amiază la Profesorul Stere [Al. Robot]	485

<i>În preajma revoluției...</i> Un roman cu cheie?	488
Un document senzațional? Nu: O operă [Omicron]	492
D. C. Stere a scris un roman [Horia Roman]	492
Romanul d-lui C. Stere: <i>În preajma revoluției</i> – Smaragda Theodorovna.	
Atmosfera, personajele, subiectul, Roman sau memorii? [L. Leoneanu]	495
D. Const. Stere despre Vania Răutu. O după-amiază la Bucov [Tudor Teodorescu-Braniște]	501
De vorbă cu d. C. Stere [L.S. – Lascăr Sebastian]	509
C. Stere. Impresii [G. Bezviconi]	515
Vizitând pe d. C. Stere la Bucov [C. Vlad]	518
O zi petrecută la Bucov [Petre Mihail]	519
O zi la Bucov cu d. Const. Stere [Mihail Sebastian]	527
Profesorul C. Stere văzut de aproape [N. Carandino]	539
C. Stere văzut de aproape [Valer Donea (Profira Sadoveanu)]	549
NOTE ȘI COMENTARIU	557

C. STERE „ÎN LITERATURĂ ȘI ARTĂ, ÎN FILOSOFIE ȘI MORALĂ...”

Împlinind o promisiune veche¹, C. Stere tipărea, în 1921, volumașul *În literatură*, primul și ultimul ce antologa articole ale sale pe alte teme decât cele social-politice. Acest volumaș, potrivit uzanțelor, ar trebui considerat „ultima voință” a sa.

Sunt însă aici câteva impedimente majore. Mai întâi, nu se poate înlătura bănuiala că, întrucât nu fusese uitată cartea *Marele Război și politica României*, scoasă în vara anului 1918 și reunind articolele din „Lumina”, ce nu erau doar anacronice după înfrângerea Puterilor Centrale, ci și documentau un „colaboraționism” (încă) neamnistiat, *În literatură* a fost astfel structurat, încât să nu dea prilej criticilor. Dar, atât sub raportul „forme”², cât și sub cel al „fondului”, volumașul avea multe deficiențe. Titlul însuși era ambiguu, prea general și, în același timp, restrictiv. El sugera cuprinderea unor texte propriu-zis literare, lucru întărit de sintagma „schite literare” folosită în incipitul *Prefeței*. (Ce-i drept, mai departe era înlocuită de alta mai proprie – „articole literare”!) Chiar interpretat corect de cititori, titlul nu ajuta la contextualizarea acelor „schite”. Cât privește *Prefața*, ea aducea două curioase declarații ale autorului: cea dintâi referitoare la existența unui criteriu de selecție – pseudonimul cu care „schitele” fuseseră iscălite inițial – C. Șarcăleanu – „poate cel mai cunoscut, pentru marele public” și „având oareșicum o fizionomie proprie”, iar cea de-a doua reducând „interesul” textelor la unul personal, subiectiv³.

Dar C. Stere manifestase o atitudine negativă față de publicistica sa „în literatură” și înainte de război și o va face și mult timp după aceea. În anii 1907–1908, când anunța prima dată că „își va reedita în volum culegerea de scrieri mai vechi”⁴, el menționa cu mândrie cele șase articole⁵ publicate în „Evenimentul” în vara anului 1893. Și la fel făcea într-o cuvântare la ședința organizației liberale ieșene din 25 iunie 1914, aici subliniind totodată superioritatea acelor articole, în care ar fi fost formulate „în linii generale [...] toate ideile pe care apoi le-[a] susținut, sub semnătura [sa], în «Viața românească», față de cele din „Evenimentul literar”, „dezgropate” de unii adversari, simple „încercări” cărora „le-a dat puțină însemnătate [...] ceea ce se poate constata chiar din această variațiune a pseudonimelor, care le condamna la o grabnică uitare”. Și mai drastic era publicistul cu amplul „foileton social”

¹ În D.G. Panu și „Viața românească” față de socialiști (septembrie 1907) și în *Sposedanie pentru oamenii cinstiți* (martie 1908).

² Colecția „Foi volante”, a Editurii „Viața românească”, în care e tipărită cartea, avea un format „popular”, „de buzunar”. Cartea avea doar 180 de pagini, iar hârtia și cerneala tipografică erau de proastă calitate.

³ „Schitele fugitive n-au vreun interes decât prin sentimentul ce le-a dictat chiar în momentul în care au fost scrise.”

⁴ Vezi nota 1. De reținut de acolo și regretul pentru folosirea pseudonimelor!

⁵ Erau, în realitate, două, fiecare în câte trei numere.

Din notițele unui *Observator ipocondric*, dat la lumină după colaborarea la „Evenimentul” și înainte de cea la „Evenimentul literar”, acesta fiind ignorat cu totul.

La fel, dacă la un moment dat C. Stere diferențiază net „publicistica de revistă”¹ de cea „de ziar”² (preeminentă fiind cea dintâi), ori, altădată, pe publicistul „varietate a speciei sub-urbane”³ de cel „adevărat”⁴, în 1930 el reiterează și gestul minimalizator. „...Am scris mult – afirma el acum –, dar arareori am fost mulțumit de scrisul meu. De aceea n-am fost măcar ispășit să revăd și să colectez într-o ediție deosebită operele mele.”⁵ De data aceasta, lipsa de valoare este pusă pe seama unei „oarecare incompatibilități între misiunea de publicist și sarcina de om politic”.

Având la bază atitudinile mai vechi ori mai noi, volumașul din 1921 nu poate fi considerat, așadar, ca expresie a voinței testamentare a autorului, rost de la care îl îndepărtează și faptul că a servit de minune celor care, după instaurarea noului canon în 1945, nu doar au mers pe linia minimalizării publicisticii lui C. Stere, ci au interpretat-o ca aflată la polul opus celei ideologice „sănătoase”.

Corectarea acestor percepții trebuie să înceapă de la inventarierea și cercetarea bagajului de „scrieri” „în literatură” și în cele învecinate (în artele înrudite, în filosofie, morală etc.), punând între paranteze ceea ce, în alte circumstanțe, ar însemna „ultimul cuvânt” al scriitorului.

Examinând cu atenție publicistica lui C. Stere vizând probleme de literatură, artă, filosofie și morală, se observă lesne existența a două perioade, distincte mai întâi prin lungul interval de timp ce le separă (de aproape cincisprezece ani), apoi prin tematică și prin cultivarea anumitor „specii” și registre.

Cea dintâi perioadă durează din anul debutului (1893) până către sfârșitul anului 1910, cea de-a doua începe în 1925 și se încheie cu ultimii ani de viață ai lui C. Stere. Niciuna nu este perfect continuă, ambele conțin intervale de inactivitate mai lungi sau mai scurte.

Prima perioadă este caracterizată de tematica poporanistă, care cedează pasul celei socialiste o vreme, mai precis în cursul polemicii acerbe cu revista „Vieța” a lui A. Vlașu. Predomină în genere articolele „ideologice”, de propovăduire a unui curent, lor adăugându-li-se eseuri (cu aceeași „coloratură”), precum și multe intervenții polemice.

¹ În care „scriitorul rămâne stăpân pe condeiul lui [...] își selecționează materialul de fapte, îl prelucrează, îl sublimează, [încât] el își poate permite pretenții literare și-și poate hrăni iluzia că produce o «operă» durabilă” (*Din carnetul unui solitar*. 101..., în „Lumina”, nr. 101, 11 decembrie 1917).

² „Jurnalistul” reprezintă „o simplă roțiță a unei imense mașini, care [...] nu vrea să știe nimic de pretenții literare, își bate joc de toate predilecțiile, ceea ce nu mai este «proaspăt», ceea ce are o vechime de 24 de ore nu mai are nicio valoare pentru ea...” (*Ibidem*).

³ Care „întotdeauna «urlă cu lupii»; pedepsește cu ostracism implacabil orice gândire independentă, orice manifestare de inflexibilitate morală” (*Din carnetul unui solitar* [*Vae soli!*], în „Lumina”, nr. 1, 19 august/1 septembrie 1917).

⁴ Acesta „e – prin definiție – un om care gândește cu condeiul în mână [...] dator să asculte numai glasul conștiinței și să-și spună gândul tot, fără frică de ostracismul suburban, ca și cum ar fi singur în lume cu cugetul său [...] numai așa [putându-și] el îndeplini greaua misiune...” (*Ibidem*).

⁵ În primul capitol al lucrării *Documentări și lămuriri politice... Preludii: Partidul Național Țărănesc și „cazul Stere”* (1930), capitolul intitulat *Publicistul și omul politic*. Aici tipul publicistului (Emil Ludwig) este considerat chiar superior celui al savantului (Albert Einstein) sau al omului de stat (Raymond Poincaré).

Cea de-a doua perioadă începe, pare-se, în urma venirii la conducerea revistei „Adevărul literar și artistic” a lui Mihail Sevastos, care îl va fi convins pe fostul său director (de la „Viața românească”) să dea, sub genericul *Din carnetul unui solitar*, un fel de jurnal de lectură, în două reprize: în octombrie–noiembrie 1925 și în martie–aprilie 1927. Se vor adăuga mai târziu, în alte locuri, două prefețe (*Judaismul și politica evreilor în România*, 1929; *Așfințit de împărăție*, 1933), două conferințe ținute la Cercul „Libertatea” (*Elenismul și iudaismul în civilizația umană și Întâlniri fortuite*), câteva texte memorialistice (*Cum am devenit director al „Vieții românești”* și *Un om: G. Ibrăileanu*). La acestea se alătură peste cincisprezece interviuri acordate diverselor periodice cu privire la romanul *În preajma revoluției*.

Fără doar și poate, perioada cea mai rodnică, mai interesantă și care îi aduce autorului un loc în istoria literaturii române este cea dintâi.

Între poporanism și socialism

Cum s-a văzut, C. Stere dădea mare importanță celor două articole din vara anului 1893. În realitate, ele erau preponderent politice, cu un rost punctual, de a pregăti terenul pentru alte demersuri. În plan politic, ele combat câteva teze dezbătute mecanic de socialiștii habotnici și pledează pentru o alianță electorală a socialiștilor cu liberalii.

În plan cultural, articolele rămân lacunare. Deși se referă în subsidiar la „mișcarea cultural-națională a studenților ieșeni”, imaginea acesteia rămâne estompată. Ca model i se propun „vestitul Toynbee-hall” și „extensiunile universitare” din Anglia, „curentul eticilor” din Germania, „fără să mai vorbim de «poporanistii» din Rusia”, cărora, tuturor, „nimene nu le va contesta devotamentul lor sincer și nemărginit pentru popor, deși ei n-au fost socialiști”. În final, se estima chiar că numărul unor astfel de burghezi ar fi fost și în România destul de mare, „ca ei să poată da mișcării naționale un caracter, așa să zicem, *poporanist*”. De fapt, chiar ar exista „o direcțiune *poporanistă*”, ce urma să se manifeste la congresul studentesc de la Buzău. Astfel, părea întemeiată convingerea exprimată în final, cum că „marea majoritate a studențimei noastre va fi la înălțimea *misiunii* ei, lucrând în perfectă cunoștință de cauză și cu toată dragostea...”.

Din al doilea articol e de reținut justificarea termenului cu care este desemnată „mișcarea” studenților ieșeni. Ea nu este „naționalistă”, ci „poporanistă”, căci „Pe când «națiunea» cuprinde totalitatea «grupării etnice», sub «poporul» se înțelege *masa concretă* a tuturilor celor ce sufăr și muncesc, la noi mai cu seamă *țărăniimea*, atât de înapoiată, pentru care, *cum am dovedit, mișcarea culturală poate avea o însemnătate enormă*”.

Existența „mișcării” este însă tăgăduită în „foiletonul social” *Din notițele Observatorului ipocondric*, dat la iveală în intervalul 18 octombrie – 20 decembrie 1893 în opt numere ale ziarului bucureștean „Adevărul”¹. De vină poate că este „rama” textului, ce trimite la un *topos* literar – confesiunea unui sinucigaș, în care se înfățișează ceea ce conduce la dramatica decizie a personajului-narator și, totodată, alter ego al autorului. „Rama” respectivă generează o antiteză frapantă între „activitatea nobilă a studențimii și a profesorilor englezi” și „eroismul și devotamentul inteligenței rusești”, pe de o parte, și totala „demoralizare” (lipsa de mo-

¹ Fiindcă erau numerele duminicale, dedicate aproape în totalitate literaturii, se vorbea și se va vorbi de „Adevărul literar”.

ralitate), „putrefacția cea mai complectă”, a mai tuturor categoriilor și păturilor sociale din România sfârșitului de veac al XIX-lea („oamenii politici”, „oamenii cumsecade”, tineretul studios, mica burghezie, „pătura cultă socialistă”), pe de altă parte. Satira e de o forță rară, datorită unor anecdote, dialoguri, portrete (unele cu tușe caricaturale), cu aglomerări de interjecții, exclamații retorice, interpelărilor și apostrofărilor („O, secături eteree! O! porci în sine!” „O! purcei hamletizatori!” „O, țară de spoială și pelagră!” „O, patrioți rromâni...!” „O, expectorațiune veninoasă a spanachidismului!” etc.), chiar cu admonestarea redactorului („Respectabilul Tony [...] acum și el, nenorocitul, s-a apucat de politică și diplomație!”). Într-o măsură, efectul se datorează și alternării registrelor artistic și științific (cu statistici și citate din bibliografia istorică ori sociologică, în mai multe limbi străine).

Confesiunea se încheie cu o impresionantă, patetică profesiune de credință, ce conține accente critice la adresa socialismului „de fleșnetă”¹.

Dar „Observatorul ipocondric” pune pe hârtie și „notițe” ce sapă la temelia eșafodajului. Așa, de pildă, unele exagerări duc în vecinătatea neadevărului (politicieni de vază și toți profesorii de economie politică din Anglia ar fi socialiști, iar în Rusia „întreaga literatură e poporanistă, începând de la oameni ca prințul A. Vasilcikov [...], ca celebrul romanțier Leon Tolstoi și încheind cu cel din urmă redactor al vreunui ziar provincial”²). Consecințe mai grave are observația potrivit căreia nici mișcarea din Anglia, nici poporanismul rusesc nu se datorează calităților morale ale persoanelor ori ale națiunilor în cauză, ci doar condițiilor social-politice locale, ceea ce conduce la concluzia că în România nu există acele condiții „care au silit pătura cultă în Engiltera și Rusia să-și însușească chipul și asemănarea mai omenești”, concluzie ce contrazice atât articolele anterioare, cât și pe altele ce vor urma.

Apariția „Evenimentului literar” și participarea lui C. Stere la conducerea sa fac ca el să devină, am zice, publicist profesionist³, dar îi va impune și o luptă pe baricade ce nu erau cu totul ale sale.

Pilduitor este chiar articolul *Arta socială*⁴. Rostul lui – se declară de la început – este doar să completeze programul *Calea noastră*, citând opinii similare venind de la occidentalii Charles Letourneau, Paul Ernst, P. Landauer, Emil Reich ori de la un redactor al oficiosului partidului socialist german. Selecția însă derutează, căci, de exemplu, arătând poziția lui Emil Reich, considerat „luptător pentru *arta socială*” („*problema* artei este să se ocupe cu luptele sociale ale momentului”), i se opune o replică din „Die Neue Zeit”, ce neagă existența pentru artă a unor „probleme” (sarcini, misiuni) și afirmă că, dacă „arta e strâns legată de viața socială și trece prin aceleași schimbări”, totuși „societatea nu cunoaște țintă, tot astfel și arta”. (Ceea ce socialiștii ortodocși nu ar fi subscris.)

Pasul următor este propovăduirea poporanismului în chip mai direct. Cel dintâi articol în acest sens, *Un Maupassant rus*, e o scurtă prezentare a lui Gleb Uspenski, pomenit ca scriitor poporanist în „notițele Observatorului ipocondric”. Nu se insistă însă asupra operelor sale literare, ci asupra ideilor lui politice. (Faptul că „el începu lupta contra capitalismului, în numele intereselor țăranilor...” nu spune totuși prea multe, iar ceea ce s-ar fi silit să dovedească în *Puterea pământului*, anume că există „forme ale vieții țăranului rus așa de înaintate, încât poporul rus ar putea trece la un grad superior de civilizațiune, fără ca Rusia să fie

¹ Confesiune pe care nu o reproducem pentru a economisi spațiul. Cititorul o va găsi ușor *supra*.

² Pentru C. Stere, așadar, termenul *literatură* nu desemnează acum doar beletristica!

³ El dă din ianuarie 1894, număr de număr, editoriale, articole și note, eseuri etc.

⁴ Nu este semnat, dar foarte probabil este al său.

nevoită să treacă prin perioada capitalistă, trecută deja de țările Europei occidentale” fusese pus în circulație de teoreticienii mișcării, precum P. Lavrov, alias Mirtov.)

Mai amplu (în două părți), *Limba literară* (primul articol semnat cu pseudonimul C. Șărcăleanu) abordează o problemă ce preocupase și pe cei de la „Contemporanul”, care, așa cum va arăta G. Ibrăileanu în *Spiritul critic în cultura românească*¹, pentru a se face înțeles de „masele populare”, optaseră pentru un fonetism lărgit, dând larg „drept de cetate” regionalismelor. Nu este exclus ca aici să se ia atitudine chiar împotriva acelor exagerări, întrucât C. Șărcăleanu cere ca „purificarea limbii literare să nu fie un rezultat al născocirilor dibace ale unei pături subțiri de oameni culți și literați, ci al unei încruciri îndelungate a[le] înrăuirilor culturale din sus în jos și din jos în sus, un rezultat al lucrării împreună pe terenul social, cultural și intelectual a maselor muncitoare, dintr-o parte, și a păturei culte *poporaniste*, în înțelesul cel mai nobil al cuvântului, dintr-alta”.

Mai departe merge C. Șărcăleanu în articolul *Ce cerem de la artiști?*. Aici sublinierea caracterului social al artei (cu recurs la autoritatea lui J.-M. Guyau) conduce la negarea teoriei „artei pentru artă” (ceea ce făcuse mai demult „Contemporanul”), dar și la formularea unor condiții minime, „datorii”, impuse de nivelul scăzut al „mediului” românesc. „Conștiința acestor datorii – scrie C. Șărcăleanu – ne va călăuzi în activitatea noastră pur literară, în aprecierile și judecărilor noastre. [...] Acesta e *minimumul* de cereri pe care-l putem face artiștilor.” În acest *minimum* intră: „...iubirea sinceră pentru popor, apărarea intereselor sale, lucrarea cinstită spre a-l ridica la nivelul unui factor social și cultural conștient și neatârnat...” „Cererile” făcute artiștilor constituiau programul săptămânalului, care putea fi rezumat prin „eticheta” sau cuvântul susceptibil să fie „înscris pe steaguri” – *poporanism*. Înțelesul acestuia – se promitea în final – „va fi explicat mai larg într-un alt articol”.

„Explicația” va întârzia o vreme, venind abia prin articolele *Poporanismul* și „*Popor[anism]ul în artă și literatură*”. Cel dintâi dezvăluie chiar de la început că poporanismul e un „fenomen social mai întins și mai însemnat [...] născut în Rusia”, de unde autorul găsește „de cuvîntă a[-l] răsădi la noi” [subl. n].

Spre a-și justifica inițiativa, C. Șărcăleanu relatează pe scurt nașterea „fenomenului” rus (așa cum o făcuse și „Observatorul ipocondric”), accentuând însă faptul că „idealul” primilor poporaniști fusese socialist, că ei au fost „apostoli ai socialismului” în „masele muncitorilor inerte și nepăsătoare”, pe care „încearcă să le lumineze și să le organizeze” cu „un entuziasm și un devotament” ce „au creat acolo o atmosferă cu totul deosebită mai în toată pătura cultă și toată literatura de admirațiune și dragoste pentru popor”. „*Acesta* – continuă el – *și este poporanismul*. El e mai mult un sentiment general, o atmosferă, cum am zis, intelectuală și emoțională decât o doctrină și un ideal bine hotărât”. Din analiza lui sunt identificate „elementele constitutive”, care nu sunt altele decât „cererile” făcute artiștilor, și anume: „...iubirea nemărginită pentru popor – sub care se înțelege totalitatea concretă a maselor muncitoare și producătoare –, *apărarea devotată a intereselor lui, lucrarea entuziastă și sinceră spre a-l ridica la înălțimea unui factor social și cultural conștient și neatârnat*”. La aceasta se adaugă și un „substrat teoretic” ce constă în câteva „idei”, preluate din *Scrisorile istorice* ale lui Mirtov (P. Lavrov): „1) că poporul *numai el singur are dreptate*, că el, veșnicul martir, veacuri întregi a muncit și a vărsat sângele său pentru a rădica pe umerele sale întreaga clădire socială, și 2) că toate păturile superpuse au, din pricina aceasta, față cu poporul *o datorie atât de mare, că, dacă ar dori sincer să*

¹ G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Victor Durnea, București, Academia Română-Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2014, *passim*.

o plătească, n-ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor, să plătească măcar procentele”.

În final, se trag concluzii, dintre care interesează mai mult cea care lămurește raporturile dintre socialism și poporanism. „Poporanismul, ca fenomen social – spune C. Șărcăleanu –, e și mai îngust, și mai larg decât socialismul. *Mai îngust*, pentru că cuprinde numai pătura cultă; muncitorii și țărani socialiști vădit că nu pot fi și nu-s poporaniști; și *mai larg*, pentru că, dacă toți socialiștii din pătura cultă sunt poporaniști, nu toți poporaniștii sunt socialiști, deoarece, pentru a fi socialist, un poporanist, pe lângă elementele arătate mai sus, ar trebui să aibă încă ceva: o teorie istorico-socială și un ideal foarte bine hotărât.” (E de notat pasul înapoi față de „Observatorul ipocondric”, indignat de ostilitatea socialiștilor ortodocși față de țărani „mici burghezi”!)

Rămas dator cu justificarea inițiativei sale de „a răsădi” poporanismul rus în România, C. Șărcăleanu o abordează chiar în incipitul articolului „*Popor[anism]ul în artă și literatură*”, afirmând că „e multă asemănare în această privință între Rusia și România”. După ce le detaliază¹, publicistul conchide că ele trebuie „să producă și un rezultat asemănătoriu”. În acest sens, continuă el, „de fapt, avem și noi un *poporanism*, deși mai puțin energic și mai puțin pronunțat ca în Rusia”. Prin urmare, el nici nu trebuia „răsădit”, ci doar mai bine nutrit.

După ce reia „elementele constitutive” ale poporanismului, C. Șărcăleanu definește principiile lui „în ordinea politică”², pentru ca apoi să treacă la „rolul” lui în artă și literatură. Reamintind „minimul de cereri făcute artiștilor”, subliniază cele „două manifestări principale” ale poporanismului în literatură, și anume: „1) el ne face pe noi să *iubim* poporul și să-l cunoaștem mai bine; [2]) el contribuie direct la *luminarea și ridicarea* poporului, prin o literatură adevărat *populară*”.

Cu micile lor inexactități și contradicții, cele două articole puneau temeliile unui curent deosebit de cel al cărui exponent era C. Dobrogeanu-Gherea. La aceasta contribuie și eseurile *Omul perfect* (cu ideea paradoxală a modernului și cetățeanului „om unilateral”, căruia i se opune țăranul din poezia lui G. Coșbuc sau din proza lui I. Slavici – om multilateral, „perfect”) și *Palissot și palissotism*, un medalion caricat al criticului invidios.

Din păcate, la „Evenimentul literar” nu s-a mers mai departe. Iar forța de percuție a acestor texte programatice a fost diminuată, tot grupul intrând în menționata polemică dintre „Adevărul” și „Vieța”. C. Stere dă astfel mai întâi articolele „teoretice” *Filosofia tendințelor sociale în artă*, „*Motivele în artă și Omul și natura*. În fapt, părți largi din primul și din al treilea articol sunt preluate din mai vechile „încercări filosofice” scrise în închisoarea din Tobolsk în anii 1889–1890. Deși se pornește de la idei formulate nu de „clasicii” „socialismului științific”, ci de Auguste Comte, A. Fouillée, A. Riehl, Lester F. Ward („utilitarismul social al Științei”, în analogie cu care ar fi și acela al Artei), deși se evită termeni esențiali din limbajul marxist (proletariat, luptă de clasă), *Filosofia tendințelor sociale în artă* se circumscrie practic „criticii socialiste”. (Definiția „artei celei mai înalte și mai înălțătoare” drept arta

¹ „Toată viața noastră culturală și socială e determinată de curentele intelectuale și sociale ale Apusului”; „elementele sănătoase ale păturei culte [...] n-au alt punct de rezam decât în muncitorimea batjocorită și prăpădită [care] e cât se poate de înapoiată”.

² El „se manifestă prin aplicarea vechiului adevăr că «nu omul e făcut pentru sâmbătă, ci sâmbăta pentru om»; factorul determinant devin masele *concrete* ale muncitorimei, cu toate interesele ei culturale, economice și sociale – de care trebuie să țină seamă toate programele politice – și nici într-un caz aceste mase nu se pot considera ca un simplu material de experimentație pentru aplicarea formulelor abstracte a[le] vreunui program, oricare ar fi el: *program pentru popor, și nu popor pentru program*”.

„tocmai cu acele tendinți ce servesc idealului omenirii fericite” amintește fără greș pe cea a lui Gherea. La fel afirmația conform căreia „cele mai nobile tendinți ale veacului nostru le putem găsi numai în rândurile celor cari, pentru momentul de față, ne reprezintă omenirea conștientă de sine, în rândurile muncitorimii deșteptate, în rândurile mulțimei dezmoștenite și obișnuite”, precum și încrederea nedezmințită în victoria finală a acestei „mulțimi”.)

Articolul „*Motivele în artă*” răspunde direct unor critici aduse în „*Vieța*” cronicilor consacrate (în „*Evenimentul literar*”) de G. Ibrăileanu și Raicu Ionescu-Rion unor cărți ale lui Traian Demetrescu. Va urma un lung șir de riposte ale lui C. Stere, unele scrise împreună cu G. Ibrăileanu și semate Ș-V sau Verax, precum *Rătăcirile d-lui Vlahuță sau Jalnica poveste unde se poate vedea cum un artist poate să iasă din propria piele, Cum rămâne?, Cum a rămas? Ultimul cuvânt, Ce cădere!* și alte numeroase articolașe ori note.

În genere, intervențiile lui C. Stere (singur ori în colaborare) deplasează discuția de pe terenul fixat de A. Vlahuță pe cel al teoriilor, cu proclamarea adevărului absolut al tezelor socialiste (autorități invocate fiind A. Comte și W. Wundt!). Sunt speculate contrazicerile directorului revistei „*Vieța*” – „ieșirea din propria sa piele” (adeziunea sa anterioară la socialism, admirația față de Gherea, cererea adresată confrăților de „a cânta suferințele românilor subjugăți”, așadar de a face „artă cu tendinți naționaliste”), se încearcă a-i minimaliza demersul, reducându-l la „vorbărie goală” sau la „baterea apei în piuă”. Se adaugă apoi fabricarea unor vini și recursul la o multitudine de cuvinte și expresii jignitoare, susținând însă mereu că tabăra opusă se dedă la insulte. Astfel, Vlahuță ar recurge la incitări – „strigăte de «săriți, pă ei», caută „sprijin în așa-numitul «bun-simț» al turmei burgheze... cu bătaie în piept și vociferări nearticulate, cu insulte grosolane și nesărate la adresa muncitorilor”, vrea să bazeze drumul socialismului universal („doi literați români se [cred] în stare prin pornografiile și jocuri de cuvinte să puie o stavilă curentului măreț al regenerării ce zguduie acum întreaga lume”, „îndrăzneț plan de-a pune o cruce peste tot ce s-a făcut și se face de milioanele de luptători ai proletariatului conștient și dornic de dreptate și fericire”), „nu s-a sfiit, spre a combate socialismul, întâi să împrăștie în public, cu ajutorul nevastei și al altor femei, niște obscenități nemaipomenite, tipărite cu litere ebraice, iar când a fost prins cu mâna în sac, a luat o poziție eroic de nerușinată și cinică”, face „opinteli necuviințioase și copilărești”, face parte dintre „oamenii cari nu se opresc înaintea unor astfel de murdării și, pe urmă, ca să se eschiveze de la răspundere, nu se opresc înaintea unei *minciuni* atât de grosolane și unui *falș* atât de ordinar”, este „pornograf, calomniator, mincinos, falșificator...”, „grandomania [sa] *prefăcută* este pur și simplu un caraghiozlaş”, revista sa este „pornografică”, „o manifestare de decădere morală și degenerare” etc., etc.

Astfel C. Stere și G. Ibrăileanu și-au făcut renume de polemisti redutabili, dar promovarea poporanismului a stagnat, dacă nu chiar a regresat. Este ceea ce relevă și un lung articol al lui C. Șarcăleanu, în patru părți, al cărui titlu, *Arta și poporul*, fâgăduia o revenire la tema propovăduită inițial. Sub el stătea însă doar o detaliată dare de seamă asupra lucrării *Panem et circenses*, în care autorul, Emil Reich, urmărea imaginea „claselor dezmoștenite” în artă de-a lungul secolelor.

În aceeași notă sunt și colaborările lui C. Stere la „*Lumea nouă*” din noiembrie 1894. Dacă *Basmul cocoșului roș* punctează din nou fazele polemicii în jurul „artei socialiste”, în schimb „foiletoanele” sub genericul *Din carnetul unui vizător* reiau și ele fragmente din mai vechile „încercări filosofice” (acum axate pe „venirea¹ proletariatului” sau pe ideea că știința este „ireligiunea” viitorului).

¹ Cu sensul fr. *l'avènement*.

Ulterior, C. Stere se manifestă cu totul rar ca publicist pe teme culturale: în 1897, dă la iveală în revista „Arhiva” o mare parte din vechile „încercările filosofice”, iar mai târziu, în 1902, cele șase „caracteristici literare”, în care însușirile scriitoricești ale „Observatorului ipocondric”, precum și cunoștințele relativ bogate asupra literaturii franceze sunt utilizate pentru a arunca blamul asupra unor adversari politici.

Era de așteptat ca, după ce G. Ibrăileanu redeschide vechea luptă la începutul anului 1906¹ și mai ales după ce face să apară la Iași mensualul „Viața românească”, pe a cărei copertă C. Stere figurează ca director pentru partea literară, și acesta să-și reia rolul de propovăduitor al poporanismului, atât în latura sa cultural-literară, cât și în cea social-politică. Chiar în primul număr el este prezent cu o „cronică internă” („*Foametea constantă*” și *chestia agrară*), axată pe problema cea mai arzătoare a momentului, și cu un eseu strălucitor pe marginea volumului de poezii cu care debutase Octavian Goga – *Cântarea pătimirii noastre...*, iscălit C. Șărcăleanu, pentru a indica legătura cu articolele din „Evenimentul literar”.

Textul debutează în registrul ironiei socratice, autorul plasându-se pe sine însuși mai prejos de toți „profesioniștii critice”, categorie depreciată apoi în ansamblul ei. În continuare și pe temeiul acestei distanțări, este mărturisită „vraja” produsă de „recetirea” volumului, într-un cadru cu grijă pus în valoare (Chișinăul, la fel de înstrăinat ca și Ardealul), accentul căzând, prin urmare, nu pe analiza limbajului poetic, ci pe trăirea empatică a stărilor lirice condensate în versuri. (În acest sens, elocventă este multitudinea citatelor, a exclamațiilor și interjecțiilor, a adresărilor directe.) Șărcăleanu face loc apoi unei „profeții”, anume că „Octavian Goga e menit să ajungă poetul favorit al *intelectualilor români*”, ceea ce nu este decât traducerea esopică a judecății critice, potrivit căreia tânărul ardelean este primul și cel mai valoros poet poporanist român.

Explicitându-și ideea, C. Șărcăleanu distinge două tipuri de „intelectuali” români, cel de după 1848 și cel socialist, amândouă caracterizate de ruptura de propriul popor, adică de țărănime, amândouă suportând consecința psihologică – pesimismul. Al doilea tip se deosebește de primul numai prin adoptarea ideologiei marxiste. Ca atare, poetul „favorit” al ambelor tipuri și îndeosebi al ultimului este pesimistul Eminescu. „E foarte semnificativ faptul – afirmă autorul – că, în toate poeziile sale, Eminescu nu vorbește nicăieri, afară de câteva ușoare aluziuni, despre țărani...” Totalmente falsă e concluzia trasă, potrivit căreia Eminescu ar fi „fiu adevărat al acelei generații, care era pornită să vadă în țărănime numai «o masă reacționară de mici burghezi»”!

„Poet favorit” ajunge apoi și G. Coșbuc. În lirica acestuia „vorbește sufletul neamului” și se decelează „armonia” „omului perfect”, țăranul, dar ea nu-i satisface intelectualului dorul cunoașterii, sădit în el prin atingere cu cultura europeană. Evident, poetul *Baladelor și idilelor* este doar o etapă tranzitorie spre noul tip, care, rămânând intelectual (păstrând „un element idealist în viață”, neacceptând să trăiască „ca «barbarii sănătoși», cari mulțumesc lui Dumnezeu că și-au putut petrece viața «cum au apucat-o de la părinți», fără zbcium și «veșnica căutare» a lui Lessing”, „nevânzându-și sufletul pentru un blid de linte, intrând în slujba «triumfătorilor» vieții”), umple totodată prăpastia dintre el și popor. Acest tip este neîndoielnic al intelectualului poporanist, iar Octavian Goga îi este exponentul în poezie. Interpretarea este, fără doar și poate, discutabilă. De altfel, chiar la momentul respectiv ea

¹ *Poporanismul*, în „Curentul nou”, an. I, nr. 3, 20 ianuarie 1906. (Vezi ediția citată, vol. III, p. 464–488.) C. Stere va aduce mulțumiri „amicului Ibrăileanu că a reinviat din «neagra veșnicie» [niște] cuvinte de mult uitate...”

a fost contestată de C. Dobrogeanu-Gherea, după care G. Coșbuc și Octavian Goga sunt poezii poporanști ai Ardealului, pe când Eminescu este acela al României ciscarpatine¹.

Dincolo de minusuri, eseuul lui C. Stere completează programul revistei „Viața românească”. „Descoperirea” poetului poporanist îl face pe directorul „Vieții românești” să dorească a-l cunoaște în carne și oase, ceea ce are ca urmare o incursiune de patru zile în Ardeal. Aceasta va prilejui alte „descoperiri”, foarte prețioase, detaliate în cvasireportajul *Patru zile în Ardeal. Impresii fugitive*, publicat în mai multe numere ale revistei ieșene.

„Impresiile fugitive” vor înfățișa astfel, recurgând la povestirea alertă, la portretizări rapide, la scurte dialoguri, presărate toate cu elemente comice sau doar amuzante, evenimentul crucial – întâlnirea unui „frate de suflet, în ochii căruia numai câteva momente ți s-a oglindit tot adâncul cugetului și al simțirii” [subl. n.], fraternitatea sufletească neînsemnând decât calitatea amândurora de „vestitori Apostoli/ ai vremurilor ce va să vie”.

Între celelalte descoperiri făcute de C. Șărcăleanu se numără aceea a câtorva dintre principalele instrumente ale conservării românilor în Transilvania, instrumente asimilabile celor preconizate de poporanism, care lipseau în Basarabia și chiar și în Vechiul Regat: băncile populare, precum sibiana „Albina” sau arădeana „Victoria”, cu „programele lor social-educative” (școli de menaj, publicații etc.), Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, cu zecile ei de despărțăminte și cercuri, Societatea pentru Fond de Teatru Românesc etc. Lor le este consacrată, la urma urmei, cea mai mare parte a textului.

Înainte de publicarea „impresiilor fugitive”, C. Stere este prezent în paginile „Vieții românești” cu alte două scurte eseuri – *Petroniu[l] veacului al XIX[-lea]* și *H. Ibsen* (acesta prilejuit de moartea scriitorului norvegian); un al treilea, consacrat „contelui L.N. Tolstoi”, li se adaugă peste doi ani și jumătate.

Spre deosebire de *Cântarea pătimirii noastre...*, în noile eseuri cuvântul *poporanism* parcă ar fi prohibit², lipsesc chiar și cuvintele-cheie *țaran* și *țărănime*. C. Șărcăleanu se mulțumește să riposteze în ele celor ce atacaseră „Viața românească” pe tema „tendenționismului”.

În *Petroniu[l] veacului al XIX[-lea]* este pus sub reflector „cazul” deosebit de elocvent al „convertirii” unui adept al „artei pure”, scriitorul Oscar Wilde. Dincolo de sesizarea „cazului” în sine, sunt de reținut inteligenta lui punere în lumină prin paralela cu prozatorul Romei neroniene, personaj al romanului *Quo vadis* de H. Sienkiewicz, talentul cu care sunt zugrăviți cei doi „eroi”, priceperea cu care se reliefează în *Balada inchisorii din Reading* și în *De profundis* tabloul dantesc și mesajul umanitarist.

Cât privește al doilea eseu, el pare mai întâi a fi contribuția revistei „Viața românească” la omagiul ce i se aduce pe melegurile românești scriitorului norvegian, la moartea sa. C. Șărcăleanu nu uită să sublinieze revoluționarismul poetului și tendenționismul, chiar tezismul dramaturgului atât de admirat de partizanii „artei pure”. Relativ la propovăduirea de către Ibsen a individualismului, C. Șărcăleanu consideră că ea a fost o fază absolut necesară pentru distrugerea prejudecăților înrădăcinate, fază însă care trebuie depășită. Mai precis, e nevoie de „o sinteză armonioasă” între individualism și solidaritate (socială, națională), „între Ibsen și Björnson”³.

¹ Într-un fragment de articol rămas în manuscris. Vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *Correspondență*, ed. îng. de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin, București, Editura Minerva, 1972, p. 88–89.

² Deși, cum s-a văzut, „Observatorul ipocondric” susținea că „toată literatura rusă e poporanistă”, „de la romanțierul Tolstoi până la ultimul redactor”!

³ Polemizând cu Aurel C. Popovici, C. Stere va mărturisii că în el însuși coexistă cele două tendințe, antinomice, dar care, în plan istorico-social, cunosc momente de „sinteză”, lor datorându-le lumea, în fapt, întregul progres.

Eseul *Contele L.N. Tolstoi* este, de asemenea, scris cu un prilej anume, al „jubileului de 80 de ani”. Și în introducerea lui abundă ironiile și sarcasmele la adresa tribunelor „artei pure”, ce omagiază și ele pe romancierul atât de tendențios, dacă nu de-a dreptul tezist. Subliniind „sinceritatea”, tendenționismul multor creații tolstoiene și chiar tezismul cătorva, C. Șărcăleanu nu conchide că lor li se datorează, fie și într-o mică măsură, valoarea și succesul, cum explicit nu aderă nici la teza contrară.

Ca și combatuții partizani ai „artei pure” și ca toată critica europeană, C. Stere pune în evidență geniul („înfricoșător”) al scriitorului rus și o face aducând pe alocuri o contribuție relativ personală. Astfel, dacă reia aprecierile privitoare la „puterea de creațiune”, el atrage atenția și asupra „puterii de sugestie”, a „puterii vizionare”, de a vedea și de a face lectorul să vadă un personaj împreună „cu toată lumea sa”, de multe ori prin surprinderea unor detalii aparent anodine. La fel, amintind obiectivitatea, el o pune în corelație și cu capacitatea de a reda complexitatea sufletului uman, niciodată integral bun sau rău, niciodată având întru totul dreptate. În același sens, vorbind despre „dispariția” autorului (din creația sa), nu uită să înregistreze și prezența lui, „tiranică”, în o seamă de comentarii. Aici, demnă de notat e observația privitoare la polemica dusă de Tolstoi în *Război și pace* împotriva „teoriei eroilor”, a lui Carlyle, polemică față de care publicistul nu ia atitudine, deși ar fi putut-o utiliza întru promovarea poporanismului. (Aici C. Șărcăleanu pare să-i dea dreptate eseistului englez, nu lui Tolstoi.)

Și în privința stilului tolstoian lămuririle aduse sunt interesante. Însă nu opera literară a lui Tolstoi constituie pentru autorul eseului punctul de interes major, ci „puterea lui magică asupra sufletelor”, acesteia consacrandu-i-se partea cea mai extinsă a eseului. În țara sa, Tolstoi e înconjurat, pe de o parte, de un veritabil cult și, pe de altă parte, este supus ostracismului de autoritățile laice și religioase. Cultul lui este însă mai degrabă neîntemeiat: ceea ce el propovăduiește în ultima parte a vieții nu are coerență, se schimbă mereu și nu o dată îmbracă forma diametral opusă. Credibilitatea de care se bucură „apostolul” rămâne însă intactă. Explicația dată în final își are corolarul în conturarea „figurii tragice a anahoretului scârbit”, care, antirevoluționar, predicând neîmpotrivirea la violență, este totuși un „răzvrătit în numele rațiunii și al conștiinței morale, împotriva tuturor convențiilor și a prejudecăților egoiste” și ca atare pregătește „revoluția viitoare” dărâmand „templele vechi”, dar nepunând „nicio pietricică la templul nou”. Dincolo de toate, este limpede că directorul „Vieții românești” este „de partea” lui Tolstoi, dacă nu cumva chiar se identifică cu el ori se proiectează în el. Într-atât, deși nu se pronunță categoric, el trebuie că subscrie la credința lui Levin din *Înviere* (și a lui Tolstoi însuși), conform căreia „oamenii morali sunt aceia care cred sieși și trăiesc după rațiunea și conștiința lor, iar cei imorali «cred altora» și se supun hotărârilor străine, «obiceiurilor, tradițiilor, legilor»”. Peste aproape un sfert de secol, în conferința *Întâlniri fortuite*, C. Stere creionează din nou portretul „moralistului și predicatorului” Tolstoi, în culori mai întunecate, chiar cu sarcasme la adresa lipsei lui de compasiune. Peste nici patru ani însă, în interviul acordat Profirei Sadoveanu, după ce afirmă că „o transformare [socială] își are rădăcinile cu mult înainte, înfipte adânc în trecut”, continua: „Vroiam pe vremuri să scriu o carte despre Leon Tolstoi; aș fi dezvoltat tocmai ideea aceasta, care se concretiza în următoarea temă: în ziua în care a putut să se nască un Tolstoi, Rusia țaristă era condamnată, primise lovitura de grație”.

Am arătat în altă parte că în activitatea politică și publicistică a lui C. Stere intervine către sfârșitul anului 1909 o eclipsă datorată unor motive medicale. Profesorul universitar și-a luat un concediu de la catedră și, după 10 aprilie, a plecat în străinătate pentru a-și